
Рецензії

ПОМІТНЕ ДОСЯГНЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА

Михайло СЕЛІВАЧОВ

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-9199-0270>

доктор мистецтвознавства, професор,
кафедра теорії й історії мистецтва НАОМА,
Вознесенський узвіз, 20, 04053, Київ, Україна,
e-mail: mik_sel@ukr.net

**Олег Болюк. Художнє дерево у церквах
(за матеріалами західних областей
України). Львів: Інститут народознавства
НАН України, 2020. 520 с.**

Завдання, що постали перед автором, вражають масштабістю, сполучають копійку фактологічну працю з глибиною її теоретичного осмислення, поєднуючи надзвичайно ретельну класифікаційну й типологічну систематизацію матеріалу з естетичним аналізом, пам'яткоохоронним підходом і релігієзнавчими та богословськими екскурсами. Останні становлять у даному контексті неабияку дослідницьку складність, адже догмати віри та критерії об'єктивного знання рідко збігаються.

О. Болюк не побоявся взятися за підведення підсумків півторастолітнього дослідження проблематики, де нагромаджено неозорий доробок і вітчизняних, і зарубіжних науковців. Авторіві праці довелося здійснювати подиву гідну роботу з систематизації різноманітних джерел, освоювати величезний корпус різномовної літератури, знаючи наперед, що зробити це вичерпно неможливо фізично. Тим не менше, йому вдалося проаналізувати (подеколи — детально-критично) кількасот праць попередників, а бібліографія монографії сягає восьмисот позицій. Раз-у-раз він апелює до публікацій авторитетних дослідників, аргументовано висловлюючи підтримку їхніх тез і положень, або дискутуючи з ними, пропонуючи певні уточнення. Прикметно, що учений наважився йти проти течії, обстоюючи доцільність посилання на підручники та посібники, якщо вони містять місткі стислі визначення певних фахових понять, у чому рецензент повністю на його боці.

Взагалі методико-термінологічну, джерелознавчу й історіографічну складову його монографії варто визнати зразковими. Пан Болюк з максимально можливою точністю класифікує типи джерел (використовуючи підходи С.А. Макаруча), встановлює для своєї роботи таку методологічну ієрархію: *підхід — напрям — аспект — функція*. В межах цієї системи він запроваджує й похідний поняттєвий інструментарій (*вектори, ресурси, способи тощо*). Проте витримувати моносемантичність достатньо складного й розгалуженого термінологічного апарату вдається далеко не завжди. На заваді стає сама природа нашої мови, схильної до метафор, евфонії (благозвучності), синонімів, неоднозначності, тобто тих її властивостей, які роблять мову прекрасним знаряддям художньої творчості, проте утруднюють використання як наукового інструменту.

Це засвідчує й дедалі посилювана в наші дні тенденція винаходити нові й нові термінологічні лексеми, звичайно, чужомовного походження. В резуль-

таті апарат стає громіздким, малозрозумілим, потребує розлогих пояснень і додаткових коментарів, чим ускладнюється його прагматичне застосування.

Щоб зарадити цьому, Болюк упорядковує розлогий глосарій під назвою «Малий тлумачний словник» (від *А-ароні Абрис* до *Хрест* і *Цереостатум*, с. 417—426). У ньому — півтори сотні здебільшого стислих і містких визначень використуваних лексем у тому смислі, що наданий у термінологічному полі даного дослідження. Часто вони оснащені етимологічними довідками про їхнє походження з івриту, грецької, латинської, французької, німецької, англійської й інших мов. І цей глосарій вельми корисний у тлумаченні церковної лексики. Проте лишається здогадуватися, які саме відтінки значень автор надає низці часто вживаних і близьких за змістом понять, наприклад: *еволюція*, *поступ*, *розвиток*, *трансформація* тощо.

Найбільшого схвалення варті й інші додатки до рецензованого видання, всі вони складені ретельно, гарно, любовно, маючи самостійну науково-методичну цінність, зокрема таблиці, діаграми, схеми (с. 427—497). Напевно, колегам О. Болюка вже став у пригоді скомпонований ним зразок оформлення експедиційних матеріалів для працівників Інституту народознавства НАН України, дуже наочна й корисна таблиця з інтернет-джерела щодо спорудження Соломонового храму, що порівнює відомості з Септуагінти та Масоретського тексту, авторські схеми дерев'яного облаштування в українському храмі з розподілом їх за певними таксонами й типологічними групами. Нарешті, важко переоцінити наукове й методичне значення таблиці з вичерпною атрибуцією десяти дерев'яних хрестів із Бережанського краєзнавчого музею. Бракує в ній хіба що визначених територіально та хронологічно аналогів із інших збірок.

Додатки також містять карту-схему експедицій і списки населених пунктів, анований перелік ілюстрацій (с. 498—514) і самі таблиці з фото й іншими зображеннями (всього близько півтисячі сюжетів).

Викликає захоплення працьовитість і результативність автора, виявлені в опрацюванні натурального матеріалу в десятках музеїв і польових експедиціях у всіх західних областях України, що тривають уже понад двадцять літ. При цьому введено в науковий обіг, атрибутовано десятки нововиявлених пам'яток, уточнено датування деяких уже відомих творів. Усе

це дасть змогу наступним поколінням учених «піднятися над матеріалом» вище, ніж це могло собі дозволити наше покоління, адже на ряді сторінок рецензованої книги й у висновках автор висловлює жаль, що змушений формулювати свої узагальнення та висновки до того, як усі варті уваги осередки деревообробки й їхня призначена для церкви продукція будуть вивчені достеменно. Тому визнає запропоновану ним типологію предметів церковної обстави й оцінки художньої виразності ще не остаточними, запрошує колег до дискусії й уточнень.

Хочеться позначити принаймні дещо з особливо влучних спостережень, узагальнень і висновків Олега Миколайовича. Зокрема, він підводить читача до думки, що достатньо розвиненими засобами української мови часто буває цілком можливо висловлювати складні фахові поняття, тому доволі факультативно (хіба що задля синонімічної розмаїтості) сприймається застосування ним альтернативних іншомовних термінів, скажімо, *аксіологічний* замість *вартісний*, *гідний*, *цінний* (с. 73), *deskриптивний* замість *описовий* (с. 82), *дефініції* замість *визначення*, *манускрипт* замість *рукопис*, *перманентний* замість *постійний*, *прелімінарний* замість *попередній*, *триїтарний* замість *триєдиний* і т. д.

Відчуваємо кпини пана Болюка щодо захоплення модними науково-подібними висловами в його стилізованому визначенні різьбяря як «ресурсної креативно-пасіонарної одиниці творчості» (с. 73). Щоправда, маємо й протилежні приклади — сміливе калькування дослідником інтернаціональних понять українською мовою, що приваблює несподіваною свіжістю — наприклад, «*міжмережжя*» (замість «інтернет», с. 40).

Зрозуміло, учений приділяє багато уваги «стилістичним революціям» у західноукраїнському різьбленні, пов'язаним із творчістю династії Шкрібляків або «школою» Йосифа Станька. Хіба що хотілося б, аби такий знавець предмету прокоментував не раз висловлювані в літературі припущення, ніби поштовхом до поширення новацій була мода на схожі за стилістикою різьблення й інкрустацію в Боснії та Герцеговині. Ці провінції саме тоді були відвойовані Австрією у Туреччини (окупація 1878 р., анексія 1908 р.). Для мене стало новиною, що в Австрії межі ХІХ і ХХ століття вилучали з церков металеві предмети для військових потреб, включно з потирами (с. 270).

Чи не найбільш уважно розглянуто призначену для церкви продукцію сучасних майстрів. І се цілком виправдано, бо протягом останніх десятиліть у цій галузі накопичилися і досягнення, і проблеми, що їх об'єктивно досліджує автор. Зокрема, розкриває спільні та специфічні риси Буковини, Галичини, Закарпаття, Західної Волині й Поділля, характеризує паралелізм у застосуванні певних технік і стилістики новітнього різьблення на бейцтованій поверхні, поширюваної випускниками численних професійно-технічних училищ західних областей однаково у суверенних і церковних виробках, говорить про своєрідний церковний кітч.

Дослідження пана Болюка зайвий раз доводить, що майстри з України, надто ж народні, «упродовж усієї еволюції церковного мистецтва проявили себе не стільки винахідниками-законодавцями стилів, як їх творчими інтерпретаторами» (с. 411). Та — додаємо від себе — виконували функцію консерватора-охоронця, що не менше важливо для збереження культурного надбання та його плідного розвитку.

Дуже цінною видається спроба залучення до роботи з українськими реаліями таких достатньо нових і ще не завжди звичних у нашому термінологічному полі понять, як *емержентність* (спонтанне виникнення чогось нового), *ієротопос* (святе місце), *ієрофанія* (явлення святості) *теменологія* (храмознавство) тощо. Справді, ці поняття непогано «працюють» на православному та греко-католицькому матеріалі. Проте чи придатні вони для осмислення матеріальної складової богослужінь решти конфесій, навіть християнських? Маємо в цьому сумнів, зважаючи на ставлення багатьох протестантів до ікон і

шанування інших традиційно-церковних святощів. І в авраамічних релігіях — юдаїзмі й ісламі — наповнення цих термінів неминуче буде різним, а це значить, що такі терміни не будуть універсальними.

Хоч у світі регулярно відбуваються конгреси з ісламського, християнського, буддистського чи будь-якого релігійного мистецтва, важко собі уявити міжконфесійну конференцію, присвячену священному (ієратичному) мистецтву взагалі. Бо те, що для одних святиня, для других інколи — мерзотний ідол. І взагалі дослідна наука важко уживається з різного роду богослів'ям, яке ґрунтується на власних канолах і священному переданні.

Оцінюючи вельми високо працю пана Болюка, висловимо також і деякі зауваження та критичні міркування. При цілком зрозумілій і не приховуваній особливій симпатії до однієї з церков України, авторові варто було пропорційніше висвітлювати взаємовпливи не тільки з католицькими країнами (Литва, Польща, Словаччина, Чехія), а й із сусідніми православними Білоруссю, Молдовою, Румунією, утримуватися від демонізації не симпатичної йому церкви хоча б тому, що до неї належать мільйони його співгромадян. Уже не кажемо про те, що деякі публіцистичні пасажі, викликані злобою дня, не підкріплені фактами та не додають у роботі переконливості (с. 161: «На українських територіях, загарбаних Московією ще у ХVІІІ—ХІХ ст., кремлівсько-большевицька ідеологія зуміла утвердити релігійно-пропагандистське послужне їй...» тощо).

З нашого погляду не варто слідом за білоруськими авторами беззастережно відносити тільки до їхньої спадщини знамениті солом'яні царські врата, бо деякі з них походять із місцевостей, що належать нині Україні. Ми далекі від наміру проводити чітку демаркаційну лінію між культурою народів, історичні долі яких диференціювалися в порівняно недавні часи. Тому видається не виправданим жорстке застосування сучасних понять про національність до ідентифікації явищ ХVІІІ—ХІХ століть (с. 359).

Здається, не зайве було б у монографії простежити, як професійний вишкіл у церковному мистецтві давав майстрам західних областей можливість успішно реалізовувати себе у радянському домінантно-світському мистецтві. Найяскравіші приклади цьому дають Василь Свіда на Закарпатті та Володимир

Гуз у Косові. Й навпаки, випускники радянських художніх закладів не завжди виявлялися підготовленими до праці в церковному мистецтві.

Трапляються й окремі тавтології (*дефінітивні визначення, дисертаційне дослідження*), неточності, некоректні чи суперечливі вислови з неясним смислом, наприклад, «*українське християнство*» (с. 64 та ін.). У церковній практиці, наскільки нам відомо, *жертвник*, де священник виймає часточки з проскур, не ототожнюється з *престолом*; *оглашенні* (ще не воцерковлені) не змішуються з тими, що *відлучені від церкви* (піддані анафемі), або знаходяться під епітимією; *тринітарність* (триєдиність) — є догматом не для всіх християн (с. 69).

Нарешті, маємо пошкодувати, що щедрий бібліографічний список у монографії (797 позицій) не включає ряду публікацій, які дуже близькі до теми дослідження пана Болюка. Йдеться, зокрема, про книги «О малорусском влиянии на великорусскую церковную жизнь» репресованого академіка ВУАН

К.В. Харламповича (Казань, 1914), «Народное искусство Подкарпатской Руси» С.К. Маковського (Прага, 1925, перевидання 2019 року, Харків), важливі статті О.Т. Степанової «Дерев'яні різьбовані напрестольні хрести» (Збірник І Харківської секції науково-дослідної кафедри мистецтвознавства, 1929, с. 107—127), О.Я. Омеляна «Символіка дерев, деревини та деревообробництва в Біблії та фольклорі» (100 років колекції Державного музею українського народного декоративного мистецтва. Зб. Наук. Праць. Київ, 2002, с. 139—142).

Попри висловлені зауваження, монографія О. Болюка є вельми вагомим досягненням української науки, що критично підсумовує півторастолітнє вивчення окресленої проблематики багатьма вітчизняними та закордонними вченими, відкриває нові мистецтвознавчі напрями, характеризується рідкісною методологічною ретельністю, повнотою освоєння теми, вірогідністю отриманих наукових результатів і неабиякою прикладною цінністю.